

PALAEOBOTANIC FINDINGS FROM OLBIA EXCAVATION

Results of excavations of palaeobotanical findings obtained in 1991—1992 by washing out soil from cultural layers of Olbia are described in the paper. We have stated similarity of a range of cultivated plants from Olbia, Chersonese, Bosphorus and persistence of their composition during the whole period of existence of Greek colonies in the Northern Black Sea territory. The effect, exerted by antique agriculture on plant breeding of neighbour Scythian tribes en analyzed.

Одержано 10.02.92.

ЗАРУБИНЕЦЬКИЙ МОГИЛЬНИК У с. ГРИГОРІВКА НА ДНІПРІ

Є. В. Максимов, Л. О. Циндровська

Публікуються матеріали з могильника зарубинецької культури в с. Григорівка Канівського району Черкаської обл. Пам'ятка значною мірою зруйнована в результаті розмиву берегів Канівським водосховищем. Аналізуються матеріали з розкопок та зібрані в прибережній зоні.

Ще В. В. Хвойка твердив, що в околицях с. Зарубинці, де ним у 1899 р. була відкрита епонімна пам'ятка широко відомої потім зарубинецької культури, знаходиться кілька могильників з тілоспаленнями, звідки походять придбані ним посудини і фібули. Частина їх потрапила потім до Київського державного історичного музею. До числа таких могильників належить і пам'ятка в с. Григорівка Канівського р-ну Черкаської обл., розташована на правому корінному березі Дніпра на висоті 15—20 м над його рівнем. Ця місцевість за топографічним планом району має назву Крутий Горб. За свідченнями місцевих жителів та ділянка, яка за припущенням є північною околицею могильника, називається Потапенковою Горою, а місце, де власне знайдені поховання — Онопріївщиною. Південна околиця могильника починається приблизно за 150 м від пристані Григорівка, вище за течією. Східна частина могильника значною мірою вже знищена, розмита водами Канівського водосховища. За свідченнями місцевих жителів, до утворення цього водосховища річище Дніпра знаходилося на 50 м східніше його теперішнього правого берега. Західна частина могильника нині зайнята під садиби і земельні наділи місцевих жителів, у зв'язку з чим ця ділянка залишилася необстеженою. Таким чином, територія, яка була досліджена, становила приблизно 50×100 м.

Могильник було виявлено в 1980 р. нинішнім директором Канівського краєзнавчого музею А. Б. Петропавловським під час збору підйомного матеріалу на обвалах берега і в водах прибережної частини водосховища. Протягом кількох років ним тут були зібрані бронзові фібули, цілі та фрагментовані посудини та інші предмети зарубинецької культури, які нині зберігаються в Канівському музеї.

У 1989 р. експедицією Інституту археології НАН України (керівник В. О. Петрашенко), яка досліджувала давньоруське поселення, розташоване північніше могильника в ур. Дідова Хата, під час зачищення обриву на території могильника біля самого його краю було відкрите поховання.

В 1990 р. експедицією Інституту археології НАН України (керівник Є. В. Максимов) було досліджено прилеглу територію і виявлено ще два поховання.

© Є. В. МАКСИМОВ, Л. О. ЦИНДРОВСЬКА, 1995

Поховання № 1, тілоспалення, знаходилося на глибині 0,2—0,3 м від сучасної поверхні. Воно супроводжувалося двома посудинами. Кальциновані кістки тут не виявлені, але на відшаруванні схилу їх знайдено в значній кількості, що вказує на зруйнування поховання зсувом. У зрізі обриву також траплялися дрібні уламки зарубинецької кераміки — сліди зруйнованого поховання. Виходячи з того, що в зарубинецьких похованнях Середнього Подніпров'я кальциновані кістки знаходились переважно в східній частині могили, ми можемо віднести їх до даного поховання.

У похованні були знайдені чорнолощена миска і простий (кухонний) горщик. Миска мала значні розміри (рис. 1, 4). Верхня частина її — вінця — відсутня. Судячи за зовнішнім виглядом зламу, вінця були відбиті, вірогідно, ще в давнину. Лощиння середньої якості, з внутрішнього боку добре видно сліди від лошила. За формою миска округлобока з високими прямими, трохи відхиленими назовні вінцями. Діаметр вінця (за реконструкцією) 20,5, діаметр дна — 8, висота — 12,5 см. Маленький ліпний нелошений горщик (рис. 2, 3) має біконічну форму, трохи асиметричний і взагалі зроблений досить недбало. Близько половини бочка відсутня. Поверхня трохи заглажена. Край вінця потоншені. За своїм призначенням горщик, можливо, був дитячою іграшкою, або ж зроблений спеціально для поховання. Розміри горщика — діаметр вінця — 3,8 см, діаметр дна — 4,8 см, висота — 6,5 см. Поблизу поховання було знайдено також фрагмент придонної частини підлощеної посудини, можливо кухля. Зовнішня поверхня її коричневого кольору, внутрішня — чорного. Діаметр дна 6 см.

Поховання № 2, тілопокладення, знаходилося на відстані 4 м від краю обриву, у східній частині могильника. На глибині 0,3 м від сучасної поверхні в передматериковому світлокоричневому суглинку виявлені залишки кістяка дитини віком 3—4 років. Кістки дуже погано збереглися, залишився лише череп, рештки хребта і трубчастих кісток правої ноги. Кістяк лежав випростано на спині, головою на південний схід. Контури могильної ями не простежені, орієнтовні розміри 0,9×0,4 м. З правого боку від черепа на рівні грудної клітки знайдено маленький бронзовий браслет, на місці шиї — намистину, тазу — уламок металевго предмета.

Бронзовий браслет з кінцями, що заходять один за другий (рис. 1, 6), виготовлений з круглого в перетині дроту діаметром 3—4 мм. Внутрішній діаметр браслета — 3,5 см, що відповідає товщині дитячої руки. Намистинка мала погану збереженість, виготовлена з мінералу жовтуватого кольору, який розшарувався на порошок. Форма намистини біконічна, висота — 2,5, діаметр — 5 мм. Уламок предмета, виготовленого з металу сірого кольору, очевидно свинцю, вкритий темною патиною. Походження і призначення цього предмета не з'ясоване. Довжина його 2,2, максимальна ширина — 1,2 см.

Поховання № 3, тілоспалення, виявлене на глибині 0,3 м від сучасної поверхні. На площі 0,2×0,3 м простежено скупчення кальцинованих кісток товщиною 4—6 см. Контури могильної ями не виявлено, вони орієнтовно визначаються за щільністю ґрунту, вірогідні її розміри — 0,7×0,4 м. Супроводжуючий інвентар у похованні не знайдено. Поблизу поховання виявлено кілька фрагментів ліпної кераміки.

Як уже згадувалося вище, у прибережній частині водосховища було виявлено понад десять посудин, цілих або фрагментованих, які, без сумніву, походять із зруйнованих поховань могильника. Цей посуд поділяється на дві категорії: чорнолощений (столовий) та простий (кухонний). Далі подаємо опис десяти посудин, які вдалося вивчити.

Посудина № 1*. Чорнолощений горщик середнього розміру. Лощиння середньої якості. Випал добрий, але нерівномірний. Колір чорний, а в нижній частині — коричневий. Форма тулуба округлобока, вінця трохи відхилені назовні (рис. 2, 6). Край вінця потоншені, вони відділені від тулуба прокресленою лінією. Горщик має діаметри: вінця — 12,5, дна — 7,5, висоту — 12,7, товщину стінок — 0,5—0,7 см.

* Нумерація довільна.

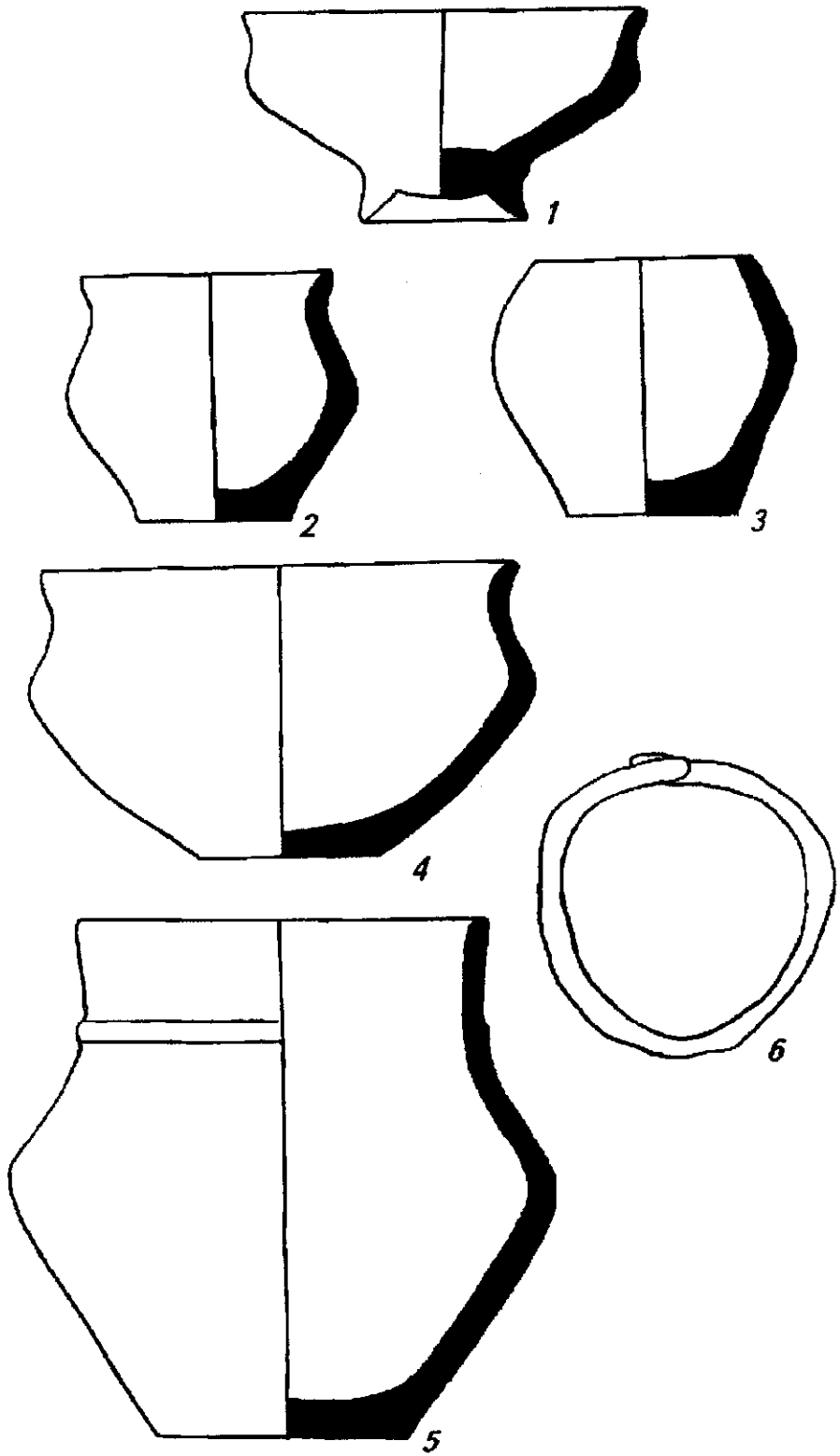

Рис. 1. Посуд та вироби з бронзи з Григорівського могильника. 1 — посудина № 3; 2 — посудина № 8; 3 — посудина № 7; 4 — миска з пох. № 1; 5 — посудина № 2; 6 — бронзовий браслет з пох. № 2. (1—3 — 1/2 натуральної величини; 4, 5 — 1/3 натуральної величини; 6 — натуральна величина).

Посудина № 2. Чорнолощений горщик великого розміру (рис. 1, 5). Лошіння якісне, правда, у верхній частині горщика зовнішній шар глини в багатьох місцях відшарувався, що, імовірно, є наслідком (як і в інших випадках) тривалого перебування у воді. Випал добрий, але колір нерівномірний: нижня частина коричнева, а верхня — чорна та бура. Форма тулуба — біконічна, бочок трохи заокруглений. Вінця високі, прямі, краї їх зрізані і плоскі. Вінця від тулуба відокремлені т. з. відтягнутим валиком. Діаметри вінець — 18, дна — 12, висота — 22,5, товщина стінок — 0,5 см.

Посудина № 3. Чорнолощена мисочка невеликого розміру (рис. 1, 1). Лошіння середньої якості. Випал добрий, рівномірний, колір чорний. Вінця майже прямі і потоншують до краю. У місці переходу вінець до тулуба з зовнішнього боку є невеликий валик, а з внутрішнього — маловиразна борозенка. Зсередини вінця у верхній частині мають невелику грань. Дно-ніжка мисочки — порожнисте, кільцеве, зсередини окреслене борозенкою і опукле. Розміри посудини: діаметри вінець — 12, ніжки — 5, висота ніжки — 1,5, загальна висота — 6 см.

Посудина № 4. Чорнолощений кухоль (рис. 2, 1). Лошіння середньої якості, випал добрий. Колір рівномірний, чорний. Форма тулуба округлобока, біконічна. Край вінця і ручка відсутні. Діаметр верхньої частини посудини — 10, діаметр дна — 6, висота — 9,5 см. Відстань між кріпленням ручки — 1,5 см.

Посудина № 5. Чорнолощений округлобокий кухоль з ручкою (рис. 2, 4). Випал рівномірний, колір чорний. Вінця відігнуті назовні і відділені від тулуба невиразною прокресленою лінією. Зсередини мають грань, краї потоншені. Ручка маленька, кутової форми. На днищі з зовнішнього боку є відбиток осі від гончарського круга чи підставки. Діаметри вінця — 12, дна — 5,5, висота — 10, товщина стінок — 0,5—0,8 см.

Посудина № 6. Кухонний горщик невеликого розміру (рис. 2, 7), тісто з великими домішками, випал добрий, колір сірувато-бурий. Форма біконічна з чітко виявленим ребром. Край вінець потовщені і зрізані. Приблизно третина горщика відсутня. Діаметри вінець — 6,4, дна — приблизно 5,5, висота — 8,5, товщина стінок — 0,5—0,7 см.

Посудина № 7. Кухонний горщик невеликого розміру (рис. 1, 3) з домішкою піску в тісті. Випал добрий, колір поверхні нерівномірний, коричневий з сірими і чорними плямами. Вінця повністю відбиті. Форма тулуба округлобока, нижня придонна частина висока, майже циліндрична. Діаметри верхньої частини посудини — 6, дна — 5,4, висота — 7,5, товщина стінок — 0,5—0,7 см.

Посудина № 8. Кухонний невеликий горщик (рис. 1, 2), тісто з домішками, поверхня нерівна. Випал добрий, колір сіро-бурий. Форма тулуба округлобока, вінця відігнуті назовні, краї їх плоско зрізані. Дно відсутнє. Діаметри вінець — 7, дна — приблизно 4,5—5, висота — 7,5, товщина стінок — 0,5 см.

Посудина № 9. Ліпний нелощений мініатюрний горщик (рис. 2, 2), тісто дуже щільне, домішки не помітні. Поверхня з невеликими вдавленнями, що утворилися при формуванні, вірогідно від пальців. Випал добрий, колір рівномірний, сіро-бурий. Горщик за формою округлобокий, нижня придонна частина висока. Край вінець потоншені і відтягнуті. Дно дуже товсте. Внутрішній простір посудинки має яйцеподібну форму. Діаметри вінець — 4,3, дна — 2,7, висота — 5,8, товщина дна — 1,2 см.

Посудина № 10. Ліпна пласка на ніжці (рис. 2, 5), випал добрий, колір сіро-коричневий. Форма конічна. Край вінець сплюснені і зрізані зі скосом назовні. Ніжка порожниста, конічна, висока. Діаметр вінець — 8 см, діаметри у місці переходу тулуба в ніжку — 3, ніжки — 4,2, висота ніжки — 1,5, посудини — 6 см.

З наведеного огляду видно, що знайдені біля Григорівського могильника посудини цілком відповідають кераміці з поховань інших зарубинецьких могильників Середнього Подніпров'я. Це, в основному, чорнолощений посуд, який використовувався в побуті, а потім був поставлений в могилу. Ці посудини мають досить високу якість лошіння і випалу. Але окремі з них, судячи за сколами, були розбиті ще в давні часи і, вірогідно, уже не використовувалися. Такі випадки відомі з матеріалів могильника Дівич Гора в с. Трипілля¹

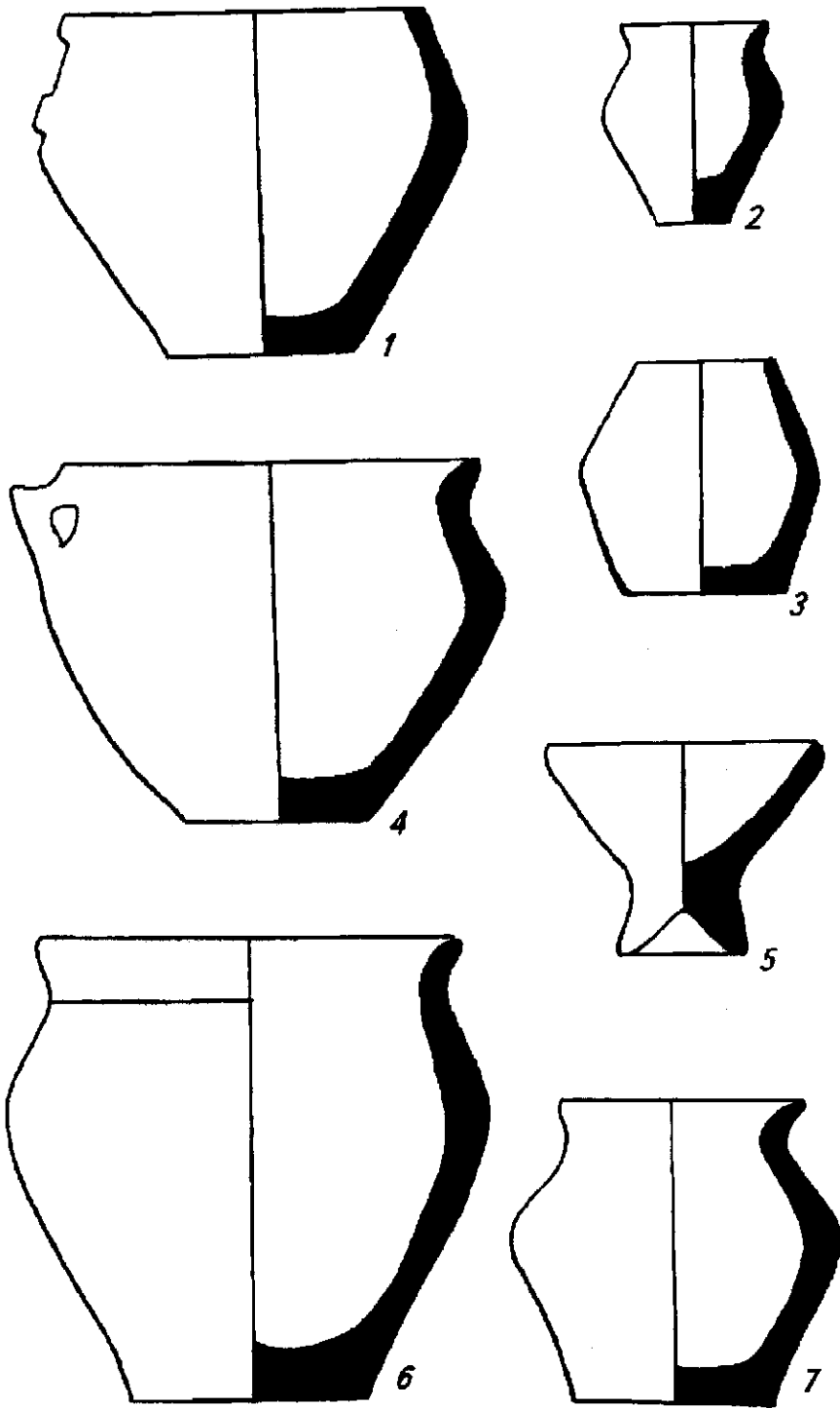

Рис. 2. Посуд з могильника. 1 — посудина № 4; 2 — посудина № 9; 3 — горщик з пох. № 1; 4 — посудина № 5; 5 — посудина № 10; 6 — посудина № 1; 7 — посудина № 6. (всі — 1/2 натуральної величини).

та інших подніпровських пам'яток. Два чорнолощені кухлі, знайдені в Григорівці, незважаючи на трохи різне профілювання, мають однакову місткість — 0,5 л. Ручка ж посудини № 5 є функціонально непридатною, тому що навіть порожній кухоль за неї підняти неможливо.

Цікавий і трохи незвичайний комплекс простого кухонного посуду з Григорівки. Усі горщики мають невеликі розміри. Подібні посудини інколи зустрічаються і на поселеннях². Призначення їх не встановлене, можливо вони виготовлені спеціально для поховального обряду, хоч цьому суперечить їх старанне виготовлення і добрий випал, адже відомі в похованнях посудини погано або майже зовсім не випалені, тобто виготовлені спеціально для поховальних цілей. При розчистці могил такі посудини розсипаються, у той час як інші в рівноцінних умовах зберігаються добре. Можливо також, що такі мініатюрні посудини правили за іграшки і потрапили до могили при здійсненні дитячого поховання. Наявність мініатюрних посудин на поселеннях начебто підтверджує таке припущення. Із описаних, оригінальним є горщик № 9, найменший з усіх знайдених. Складається враження, що його формували навіть не на підставці, а просто в руках, із суцільного шматка глини. Саме тому на ньому чіткі вдавнення від пальців, і він має дуже товсте дно.

З могильника також походить невелика конічна мисочка. Посудини такої форми, але значно більшого розміру, зрідка зустрічаються на поселеннях і трактується окремими дослідниками як кришки для горщиків. Але сліди чорної кіптяви всередині них свідчать про використання їх як світильників. Подібні посудинки-мисочки були знайдені на поселенні Бабина Гора та на могильнику зарубинецької культури Дідів Шпиль поблизу с. Бучаки в похованнях з тілопокладеннями. Вони вказують на зв'язок зарубинецького населення Середнього Подніпров'я з пізньоскіфським населенням Нижнього Дніпра³.

У зсувах берегової частини території могильника і безпосередньо у воді А. Б. Петропавловський знайшов крім кераміки також кілька фібул. Подаємо відомості про три з них, які вдалося вивчити. Усі вони притаманні зарубинецьким пам'яткам.

Найдавнішою є доброї збереженості велика бронзова фібула середньолатенської схеми, довжиною понад 8,5 см. Частина ніжки фібули має вигляд трикутного щитка (рис. 3, 1). Такі фібули дослідники вважають місцевими, притаманними саме зарубинецькій культурі, для якої вони є основним хронологічним репером. Саме за розмірами цього трикутного щитка фібули, правильніше сказати — за величиною співвідношення довжини щитка до довжини всієї ніжки фібули, вони були поділені на п'ять типів, кожний з яких відповідає певному періоду існування зарубинецької культури. Саме за цією ознакою була розроблена ще в 50—60-х р. хронологія цих фібул, висвітлена

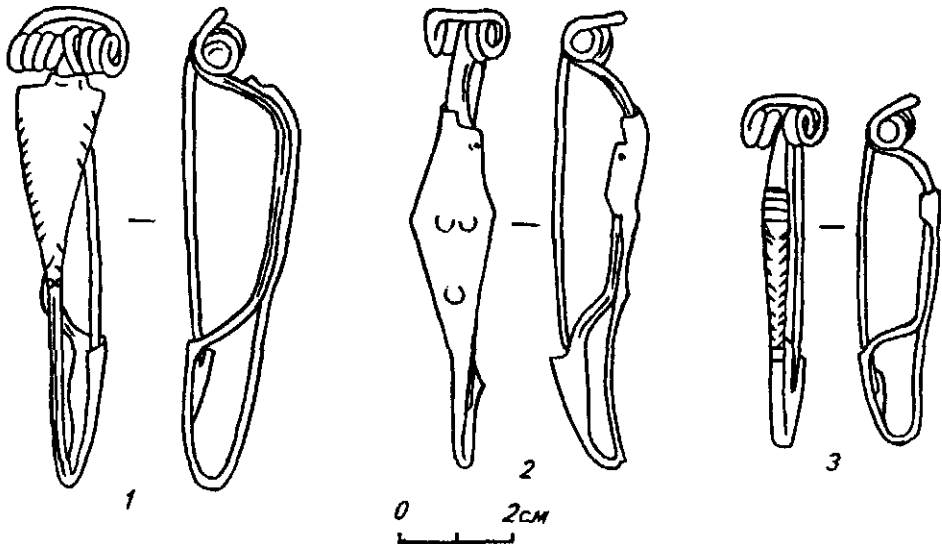

Рис. 3. Бронзові фібули з могильника у с. Григорівка.

в працях Ю. В. Кухаренка⁴ та А. К. Амброза⁵. З часом, іншими вченими — К. В. Каспаровою⁶, А. М. Обломським⁷ та С. П. Пачковою⁸ принципи типологізації цих зарубинецьких фібул були обґрунтовані більш достовірно, у зв'язку з чим і хронологія фібул зазнала певних коригувань.

Керуючись цими новітніми даними, згадана фібула з Григорівського могильника має належати за першою сукупністю ознак до другої інтервальної групи, оскільки співвідношення висоти трикутного щитка до довжини всієї ніжки становить 0,48, отже — до ЗТ-II, який функціонував з середини і до кінця II ст. до н. е.

Що ж до іншої фібули зарубинецького типу (рис. 3, 2), щиток якої становить 0,65 довжини ніжки і підпадає, таким чином, до числа фібул ЗТ-IV, то час її існування — I ст. до н. е.— середина II ст. н. е., охоплює і заключну частину раннього і майже весь пізній період існування зарубинецької культури на Середньому Придніпров'ї⁹. Ця фібула ще за часів свого побутування зазнала ремонту: очевидно, скрепа фібули відломилася і щоб не втратити таку цінну річ, зроблену місцевими ювелірами з дорогого довізного кольорового металу — бронзи, її досить невміло, очевидно самотужки, відремонтували, загнувши на скрепу два верхні кінці трикутного щитка.

Третьою, пов'язаною з Григорівським могильником, є гарної збереженості бронзова дротяна фібула середньолатенської схеми. Вузька ніжка фібули має орнамент у вигляді косих та горизонтальних насічок (рис. 3, 3). Подібні дротяні середньолатенські фібули набули значного поширення за часів пізнього латену як в Центральній Європі, так і у нас — у Північному Причорномор'ї, на території поширення поєшті-лукашівської та зарубинецької культур. Більшість таких фібул західноєвропейськими та вітчизняними дослідниками датується I ст. до н. е.¹⁰

Отже, розглянуті фібули, знайдені на території Григорівського могильника, які, наймовірніше, походять із зруйнованих поховань цієї пам'ятки, вказують, що могильник існував досить тривалий час — від раннього і аж до кінця пізнього періоду поширення зарубинецької культури на Середньому Подніпров'ї.

Примітки

¹ Циндровська Л. О. Могильник в урочищі Дівич Гора // Археологія.— 1984.— Вип. 47.— С. 81, 82.

² Максимов Е. В. Зарубинецкая культура на территории УССР.— К., 1982.— С. 103.

³ Там же.— С. 97—109.

⁴ Кухаренко Ю. В. Зарубинецкая культура // САИ.— 1964.— ДІ-19.— С. 48—50.— Табл. 13, 14.

⁵ Амброз А. К. Фибулы зарубинецкой культуры // МИА.— 1959.— № 70.— С. 184—190; Амброз А. К. Фибулы юга европейской части СССР // САИ.— 1966.— ДІ-30.— С. 14—19.— Табл. 2.

⁶ Каспарова К. В. О хронологической системе культур эпохи латена // АСГЭ.— 1984.— № 25.— С. 108—117.

⁷ Обломский А. М. Опыт классификации и хронологии фибул с треугольным щитком на ножке (так называемых зарубинецких) // КСИА АН СССР.— 1986.— Вып. 186.— С. 50 и сл.

⁸ Пачкова С. П. Фибулы зарубинецкого типа // Археологія.— 1988.— Вип. 62.— С. 10—23.

⁹ Максимов Е. В. Указ. соч.— С. 27—30.

¹⁰ Амброз А. К. Фибулы юга европейской части СССР.— С. 19.— Табл. 1, 15—17, II, 2—7.

Е. В. Максимов, Л. А. Циндровская

ЗАРУБИНЕЦКИЙ МОГИЛЬНИК В с. ГРИГОРОВКА НА ДНЕПРЕ

В статье публикуются материалы могильника зарубинецкой культуры в с. Григоровка Каневского р-на Черкасской обл. Территория памятника в значительной степени разрушена в результате размыва берега Каневским водохранилищем. Анализируется ма-

териал из трех раскопанных погребений, а также собранный в районе смыва и происходящий, несомненно, из разрушенных захоронений. Собранный материал представлен чернолощеной и кухонной керамикой типичной для зарубинецких памятников Среднего Поднепровья. Здесь же были найдены три бронзовые фибулы, позволяющие датировать могильник, в целом, серединой II в. до н. э.— I в. н. э.

E. V. Maximov, L. A. Tsyndrovskaya

THE ZARUBINETS SEPULCHRE IN VIL. GRIGOROVKA ON THE DNIEPER

Findings from the sepulchre of the Zarubinets culture in vil. Grigorovka (the Kanev District, Cherkassy Region) are described in the paper. The territory of this site has significantly suffered from erosion of the Dnieper banks by the Kanev Reservoir. Findings from three excavated graves and findings collected in the area subjected to erosion and originated undoubtedly from destroyed burials are analyzed. The findings consist mainly of black-polished and kitchen pottery typical of the Zarubinets relics of the mid-Dnieper banks. At that very place three bronze-made fibules were found which permitted dating the sepulchre on the whole the mid-2nd cent. B. C. and 1st cent. A. D.

Одержано 13.01.94.

ТОПОГРАФІЯ ТА ХРОНОЛОГІЯ ШЕСТОВИЦЬКОГО МОГИЛЬНИКА

Ф. О. Андрощук

У статті на підставі методу кореляції типів інвентаря в поховальних комплексах встановлюються часові фази існування могильника. Переглядається традиційне датування окремих поховальних типів і топографія трьох поховальних груп могильників.

Актуальність хронологічних досліджень загальновідома, проте процедура та методи подібних розробок обумовлені якісними та кількісними показниками існуючого матеріалу. Серед пам'яток Придніпров'я, за якими різною мірою можна визнати право «придатності» для хронологічних досліджень, спеціальної уваги заслуговують Гньоздівський та Шестовицький могильники. Більшість поховань Київського могильника були досліджені до радянського часу і переважна частина матеріалу зафіксована тільки у вигляді реєстраційних описів, те ж, що на сьогоднішній день можна визнати за задовільне, уявляє досить невелику вибірку, поки що непридатну для кореляції.

Блискучим взірцем для хронологічних студій міг би стати Гньоздівський могильник, який нараховує близько тисячі розкопаних поховальних комплексів, проте відсутність повної якісної публікації цих матеріалів поки що не дає можливості вирішення такої нагальної проблеми, як хронологія придніпровських старожитностей кінця I тис. н. е.

Єдиним більш-менш повно і якісно дослідженим у Середньому Придніпров'ї залишається Шестовицький могильник. Однак не достатньо велика вибірка закритих комплексів (41), а також існуючий склад речей виключають можливість здійснення, приміром, типологічної класифікації поховального інвентаря¹. З іншого боку, відсутність «ярусних поховань» робить неможливим застосування методу лінзо-хронологічних досліджень з метою визначення хронологічних ознак речей шляхом зіставлення знахідок з різночасових

© Ф. О. АНДРОЩУК, 1995